

Журналга 1958 йил январда
Ойбек асос солган.

Бир йилда олти марта чиқади.

2
2022

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти

Тошкент – 2022

Бош муҳаррир:

Низомиддин МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:

Мақсуд АСАДОВ
Раҳматулла БАРАКАЕВ
Ғулом ИСМОИЛОВ
Наим КАРИМОВ
Баҳодир КАРИМОВ
Дурдона ЛУТФУЛЛАЕВА
Абдуваҳоб МАДВАЛИЕВ
Сувон МЕЛИ
Ёрқинжон ОДИЛОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Эргаш ОЧИЛОВ (масъул котиб)
Гулчеҳра РИХСИЕВА
Шомирза ТУРДИМОВ
Боқижон ТЎХЛИЕВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Алмаз УЛВИЙ
Баҳтиёр ФАЙЗУЛЛОЕВ
Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА
Жаббор ЭШОНҚУЛОВ
Бердак ЮСУФ
Улуғбек ҲАМДАМОВ
Хайрулла ҲАМИДОВ
Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ

Манзилимиз:
100060, Тошкент, Шахрисабз тор кўчаси, 5-уй
Телефон: (71) 233-71-44
E-mail: jurnal_uzlit@mail.ru

Ўзбек тили ва адабиёти
№ 2, 2022

Мухаррир: Э. Очилов
Компьютерда саҳифаловчи: Баҳром Ёғду

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги томонидан
19.10.2021 йилда рўйхатга олинган.
Гувоҳнома № 0053

ёнади”¹³. Демак “Шаңарақ” сўзи “чанғароқ” деб тўғри таржима қилинган. Аммо, сўзнинг қорақалпоқ тилида иккита маъноси бор. Роман матнида бу сўзнинг ҳар иккала маъноси қўлланилган.

“Шаңараққа тускен жақьидан сетем алган Бектемир оянып кетти”¹⁴.

Таржимаси: “Бектемир чангароққа тушган ёруғликни сезиб, уйғониб кетди”¹⁵.

Мазкур парчада “шаңарақ” сўзининг биринчи маъноси қўлланилган ва уни таржимон ўзбек тилида тўғри бера олган. Аслида, “шаңарақ” ва “чанғароқ” сўзлари фонетик жиҳатдан ниҳоятда бир-бирига яқин талаффуз қилинади. Фақат “и” ва “ч”, “қ”, “ғ” товушлари ҳисобига бир-биридан фарқланади. Р.Мусурмон “шаңарақ” сўзига муқобил эквивалент қўллай олган.

Хулоса қилиб айтганда, Р.Мусурмон таржимасида чоп қилинган “Оғабий” романининг ўзбекча нашрида қорақалпоқ халқига хос миллий реалиялар ва миллий руҳ тўғри англаб, таржима қилинган.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қорақалпоқ ёзувчиси Кенгесбой Каримовнинг Рустам Мусурмон таржимасидаги “Оғабий” романидаги миллий реалияларнинг таржимада қайта акс этиши муаммоси ўрганилди.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается проблема отражения национальных реалий в переводе романа каракалпакского писателя Кенгесбая Каримова «Агабий» в переводе Рустама Мусурмона.

RESUME. The article examines the problem of reflection of national realities in the translation of Karakalpak writer Kengesboy Karimov’s novel «Agabiy» translated by Rustam Musurmon.

Таянч сўз ва иборалар: аслият, таржима, таржимон, реалия, маҳорат.

Ключевые слова и выражения: оригинал, перевод, переводчик, реалия, мастерство.

Key words and word expressions: originality, translation, interpreter, reality, skill.

Насиба НОРОВА

ҲОЗИРГИ ШЕЪРИЯТДАГИ ПОЭТИК ЯНГИЛЕНИШЛАР ҲАҚИДА

XX асрнинг охири ҳамда мустақиллик даври ўзбек шеъриятига жаҳон ва мумтоз адабиёт анъаналари таъсирида янги поэтик шакллар кириб кела бошлади. Бу бадий шакллар ижод аҳлининг шаклий-услубий изланишлари натижаси эканлиги шубҳасиз. Жумладан, иккилик, учлик каби шеърий шаклларга мурожаат кўпайганлигини кўришимиз мумкин. Н.Жабборов бу давр шеъриятига хос хусусиятларни қуйидагича тасниф

¹³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашрияти, 2004, 457-бет.

¹⁴ Каримов К. Оғабий. – Нукус: Билим, 2013, 3-бет.

¹⁵ Каримов К. Оғабий. – Тошкент: Ф.Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2020, 8-бет.

килади: 1) замонавий мавзуларнинг кўҳна арузда ифодалашга интилиш; 2) шеърятда халқона оҳангларга эҳтиёжнинг ортиши; 3) поэтик шаклдаги янгиланиш; 4) поэтик образдаги янгиланиш¹.

Ҳозирги ўзбек шеърятда поэтик янгиланишлар маҳсули бўлган бир мисрадан иборат шеърлар Анвар Обиджон, Фахриёр, У.Ҳамдам ижодида “бирликлар“, “игнабарглар“, “ирқ битиклар” номи билан, икки қатордан иборат шеърлар С.Сайид, Т.Али. Э.Шукур каби шоирлар ижодида “маснавий“, “фард“, “иккилик” деб номланган бўлса, Анвар Обиджон уларга “фардлар“, ёки “икки қатлар” дея ном берди. Биз объект сифатида танлаган ижодкор Усмон Қўчқор шеърларида эса бу иккиликлар “муқарнас” деб аталди. Учликда ёзилган шеърларни Абдулла Орипов, Эшқобил Шукур, Салим Ашур, Беҳзод Фазлиддинлар оддийгина учлик, деб кўя қолган бўлсалар, Анвар Обиджон уларни “Уччаноқ“, “Учпахса“, Дилшод Ражаб “мусаллас“, Фариди Афрўз “Тасбеҳлар” деб номлади. Бу қаторни тўрт, беш, олти... мисралаи шеърларнинг номланиши билан ҳам давом эттириш мумкин.

Истеъдодли ижодкор Усмон Қўчқор сўнгги йиллар шеърятда мумтоз адабиётимиздаги сингари икки мисрадан тузилган шеърлар яратиш анъанасини давом эттириб, ўзи яратган янги поэтик шаклга “муқарнас” деб ном берди. “Шарқ меъморчилигида муқарнас деб аталувчи усул бор. Биноларнинг гумбаз ва қуббаларига ушбу усулда ўйма ёки қабарик қилиб ишланган бир хил шакл, айни ўлчамдаги нақшларида ўзига хос ҳаётий фалсафа ҳам яширинган дейишади. Мумтоз адабиётда бу сўзнинг “осмон“, “кўк гумбази“, “фалак чархи” каби маънолари ҳам бор. Шеърятимизда иккиликлар ўз жанрига кўра турфа номлар билан аталса-да, мен ўз машқларимни муқарнас деб аташни ҳавас қилдим”², – деб бу ҳақда изох беради шоирнинг ўзи.

Бу таърифдан ҳам кўриш мумкинки, муқарнас – иккилик жанрининг ўзига хос шакли. Шоир ўз муқарнасларидан олдин Алишер Навоий ҳам ғазалларида “муқарнас” сўзини қўллаганини мисол тариқасида келтириб ўтади.

*Эй Навоий, тоқини мен доғи ашкимдан йиқай,
Чу менга қисм этти бу чархи муқарнас йиғламоқ (135).*

“Мен тоқни (эшик ва биноларнинг устидаги қош) доғи (яна) ашким (кўз ёшим)дан йиқай, яъни тузай, Чунки чарх (фалак) менга йиғламоқни қисм (қисмат, тақдир) этди”.

Байтнинг мазмунидан ҳам кўриниб турибдики, Навоий ғазалидаги қўлланган “муқарнас” сўзи “осмон“, “кўк” маъноларини ифодалашга хизмат қилган. (Тоқ – арабча, эшик ва биноларнинг устидаги, баланд қилиб ярми доира шаклида ишланган жой; гумбаз; меҳроб ва токчаларнинг тепасидаги

¹ Ж а б о р о в Н. Замон.Мезон.Шеърят. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2015, 304-бет.

² Қ ў ч қ о р У. Шеърый драма ва шеърлар. – Тошкент: “Адабиёт”, 2020, 134-бет. Кейинги мисоллар ҳам шу китобдан олинади, саҳифаси кўрсатиб борилади. – Н.Н.

қайрилма қисми. Муқарнас – арабча: бинонинг қатма-қат ўрамли, қабарикли шакллар бериб ишланган, гўзал қубба шаклидаги нақшлари; Тоқи муқарнас – 1) муқарнас билан зийнатланган нақшли гумбаз; 2) осмон, кўк).

У.Қўчқорнинг 2020 йили Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод” жамоат фонди томонидан нашр этирилган “Имом Бухорий” шеърлий драмаси ва шеърларидан таркиб топган китобидан 43 та (86 мисра) иккилик шаклидаги (муқарнас) шеърлари ўрин олган. Мумтоз адабиётимизда иккилик жанри, яъни фард (*аа*), маснавий (*аа, бб, вв...*) тарзда қофияланади. Бироқ муқарнасларнинг қофияланиши улардан тубдан фарқ қилади. Яъни муқарнас ўзига хос (*аб*) кўринишида қофияланади. Муқарнасда ҳам фард сингари икки мисрада шоир айтмоқчи бўлган барча фикр, ғоя мужассамлаштиришни тақозо этади. Чунончи:

*Кўнглимнинг уйига тўрт девор қўйдим –
Ишорат, иродат, ибрат, итоат (139).*

Мисраларда метафора, таъкид ва аллитерацияни қўллаб, поэтик тасвирни, яъни кўнгил уйи деворини маҳорат билан изоҳлайди. Бу шундай мустақкам деворки, ҳар бир инсоннинг бутун бир тақдирини кўз ўнгимизда гавдалантиради. Ишорат (*Ишора – эски, айн, ишора*) Оллоҳ ҳар бир нарсадан огоҳ этгувчи, ишора қилгувчи; Иродат (*арабча: қасд, ният, истак*) – сабр, бардош бергувчи; Ибрат (*арабча: панд-насиҳат, намуна, ўрнак*) – кимнингдир, қайсидир яхши амалидан ўрнак, намуна олдиргувчи; Итоат (*арабча: бўйсунуши*) – тақдирнинг ҳукмига бўйсундирувчи. Шоир назарида, бу тўрт девор мусулмон инсоннинг виждони, имони. Оҳангдорликни таъминлаш мақсадида иккинчи мисрадаги иродат сўзидаги “т” товушига алоҳида эътибор қаратиб, тилшуносликдаги товуш орттирилиши ҳодисасига таянган.

У.Қўчқорнинг динга, тасаввуфга, тарих, адабиётга... оид қизиқишлари шеърларига кўчган. Масалан, Носириддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” асари таъсирида ёзилган бир нечта муқарнаслари фикримизни далиллайди.

*Қонга-қон, жонга-жон қоришиб кетди.
Тандирдан нон эмас, сув чиқиб келар.*

Биринчи мисрада Нух қавмини кечаю кундуз мусулмон бўлишга даъват қилгани, бироқ унинг чақириқлари нафратларга дучор бўлиб, маломатга қолганлиги “қонга-қон, жонга-жон” бирикмасида намоён бўлади. Нух пайғамбар: “Тўфон ваъдаси қачон бўлур”, – деганларида: “Қачонки тандирнинг ичидан сув чиқса, балки азоб келган турур”³, – деган овоз келади. Ўзлари эккан дарахтдан ясаган кема битганда, кофир хотинлари

³ Бурхонуддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий (Нашрга тайёрловчи Б.Абдушуқуров). – Тошкент: “Ёшлар нашриёт уйи”, 2018, 47-бет

нон ёпиб турган пайт тандирда ёнган чўғнинг ичидан сув отилиб чиқади, шундан сўнг ҳамма жойдан сув чиқа бошлайди – иккинчи мисра ана шу Нуҳ тўфонига ишора.

Кейинги муқарнас ҳам бевосита шу қиссанинг мазмуний давоми:

*Уҳ, мени кемангга олгин, уҳ мени,
Ботиб бораётир ерга оёғим (139).*

Нуҳ пайғамбарнинг тўртта ўғли бўлиб, улардан учтаси (Сом, Ҳом, Ёфас) мусулмон эди, биттаси (Канъон) эса кофир эди. Нуҳ пайғамбар: “Эй Канъон кемага кир, мусулмон бўл, тўфон суви ҳалок қилгувси”⁴, – деганида: “Мен баланд тоғларга сиғинаман!” – деб бўйсунмайди. Тўфон суви тоғнинг энг баланд чўққисига чиққанда дастлаб Канъоннинг ўғлини, кейин эса ўзини ҳам фарқ қилади.

*Ювсайдим, қувсайдим улуг кунгача
Бугдойдан бошланган гуноҳларимни (138).*

Ушбу иккилик ҳам бевосита шу асардаги ҳаммага яхши таниш “Одам алайҳиссалом” қиссасини ёдга солади. Биринчи мисрадаги улуг кун – Қиёмат. Бугдойдан бошланган можаро орқали Одам Ато билан Момо Ҳавонинг жаннатдан ҳайдалиш воқеасига ишора қилинмоқда. Гуноҳкор бўлиш Одам Атодан бошланиб, ҳалигача давом этаётганлигини, ҳар бир инсон боқий дунёга рихлат қилгунга қадар гуноҳларини ювишни иштини таъкидлайди. Мазкур мисралар шоирнинг вафотига яқин бир даврда ёзилганлиги, автобиографик ҳарактерга эга эканлиги билан ажралиб туради.

Гуноҳлардан фориг бўлишнинг яккаю ягона йўли бу – тавба. Буни кейинги муқарнасининг мазмуни ҳам айтиб турибди.

*Ошиқдан ошиқроқ ошиқмоқдаман,
Эшигин беркитмай турсайди Тавба (139).*

Шоирнинг маҳорати шундаки, сўзларни бир-бирига маржон каби тизиб, мазмуннинг салмоғини оширган. Мисрадаги 1) ошиқ (от) – маҳбуб, севувчи; 2) ошиқ (равиш) – ортиқроқ, кўпроқ; 3) ошиқ (фёъл) – ошиқиш. У тавба қилишга шу қадар ошиқмоқдаки, худди севгилисини кўришга муштоқ ошиқдан ҳам кўпроқ. Энди аразчи ёрга ўхшаб, тавба ҳам эшигин беркитмай турсин. Ўзакдош сўзларнинг дастлабки мисрада қўлланилиши иштиқоқ санъатини, оҳангдошлик эса аллитерацияни шакллантирган.

Икки мисралик шеърда шоирнинг ўзига хос индивидуал услуби, сўз қўллаш ва бадий санъатлардан усталик билан фойдаланиш маҳорати яққол намоён бўлган.

⁴ Ўша асар, 32-бет.

*Қўй энди, юракнинг ёнмоғи гумон,
Рух учди, қолган бу вужуд – куйинди(140).*

“Рухсиз тан“ бирикмасини вафот этган кишига нисбатан қўллаймиз. Вужуд рухсиз қолдими, энди юракнинг уриши, ёниши амримаҳол. Шу икки мисрада истиора ва тажнис санъатини қўллаб, таъсирни кучайтирган.

*Қаёнда эдинг сен, қай онда эдинг
Эй менинг пинҳоним, аёним менинг (140).*

Шаклдош сўзлар тажнисни, иккинчи мисрадаги *пинҳон – аён* сўзлари тазод бадий санъатини юзага келтирган.

Демак, юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, муқарнас ўзига хос (*аб*) кофияланадиган, фард сингари шоир айтмоқчи бўлган барча фикр, ғояни қисқаликда ифодаладиган шеърий шакл. Унинг луғавий маъносидан келиб чиқадиган бўлсак, бинонинг гўзал қубба шаклидаги нақшлари – шоир ижодидаги қабариб турадиган гўзал нақшлар билан безанган шеърий сатрлардир.

Замонавий адабиётимиздаги иккилик шаклидаги шоир муқарнаслари мумтоз адабиётимиздаги фард ва маснавийлар таъсирида шаклланган бўлиб, бармоқда ёзилганлиги, кофияланишининг ўзига хослиги билан фарқланса-да, ихчамлиги, соддалиги, ҳаётий-фалсафий, ахлоқий қарашларни ифода этганлиги туфайли ўзига хослик касб этади. У.Қўчқор ижодидаги муқарнаслар ўқувчининг ҳаётий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий, маънавий-маиший қарашларини бойитишга хизмат қилиши билан эътиборга лойиқ.

РЕЗЮМЕ. Мақолада истеъдодли шоир Усмон Қўчқор ижодидаги поэтик янгилашлар, шаклий-услубий ўзига хосликлар ҳақида фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ. В статье речь идет о поэтических новациях и формально-стилистических особенностях в творчестве талантливого поэта Усмона Кучкара.

RESUME. The article discusses the poetic innovations, formal and stylistic peculiarities in the work of the talented poet Usman Kuchkar.

Таянч сўз ва иборалар: поэтик шакл, фард, маснавий, муқарнас, маҳорат, ғоя.

Ключевые слова и выражения: поэтическая форма, фард, маснави, муқарнас, мастерство, идея.

Key words and word expressions: poetic form, individual, masnavi, mukarnas, skill, idea.

CONTENT

Linguistics

- Y.Odilov. Language policy: state language,
official language and national languages 3
G.Rozikova, M.Burkhanova. Emotional properties of nonverbal means 10

Literature studies

- I.Adizova. The poetic mastery of Zahiriddin Muhammad Babur 18
S.Meli. The phenomenon of Faxriyor 24
U.Khamdamov. The process of rhythm exchange in poetry 33
M.Otajanova. Myth as the basis of literary thinking 36

Scientific information

- N.Sabirova. The first sources of Khorezm khalfa 44
Sh.Amonov. Textual characteristics of Tabibi tarjebands 48
B. Abdurakhmonova. The art of talmeh in “Qutadgu bilig” 52
D.Rustamova. Individual genre in Navoi’s work 57
O.Hamroeva. Radif and hajib research in classical poetics 60
M.Mansurova. An literary interpretation of the image of Fitrat in the story 65
B.Shukurova. The manifestation of an aesthetic ideal in the story 70
V.Akhmedova. The pictorial subject of Usmon Azim’s dramaturgy 74
G.Atadjanov. Representation of national realities in literary translation 77
N.Norova. About poetic renewals in contemporary poetry 81
T.Dusanova. The artistic styles in the “Mahbub ul-qulub” 86
A.Hasanov. Lexical gaps in language and problems of filling them 89
M.Sabirova. Expression of connotation in the newspaper text 97
K.Yusupova. Linguistic roots of advertising inscriptions in ancient Turkic written
monuments 101
O.Khojamuradova. Linguopoetic features of the flower lexeme in poetry 107
J.Yunusova. Linguopoetic features of synonyms in the poems
of Shavkat Rahmon 112
Kh.Babajanova. Semantic change of Arabicisms in Uzbek language 116
Sh.Alimova. Speeches on the study of the Kipchak
ethnonym in the journal “Shuro” 122

Criticism. Review. Bibliography

- Kh.Jabborov. Encyclopedic Dictionary of Ethnological Terms 127

Scientific life

- Hamdam Abdullaev 130